

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КАПИТАЛ БАЗАСИНИНГ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Р.А. Утамбетов

Қаракалпақ давлат университети Мустақил докторант

Аннотация: Илгор хориж тажрибаси кўрсатадики, тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини таъминлаш улар фаолиятининг барқарорлигини таъминлашнинг бирламчи шарти ҳисобланади. Шу сабабли, банкларнинг капитал базаси барқарорлигини таъминлаш масаласини илмий асосда тадқиқ қилиш банк тизимининг барқарорлигини таъминлаш нуқтаи-назаридан муҳим аҳамият касб этади.

Таянч иборалар: регулятив капитал, биринчи даражали капитал, капиталнинг етарлилиги, тижорат банки, активлар, мажбурият, девальвация захираси, тақсимланмаган фойда, захира, пруденциал меъёрлар

Кириш

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида тижорат банкларининг капиталлашиш даражасини ва ишончилигини ошириш мамлакат банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилган [1]. Бу эса, ўз навбатида, тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини таъминлаш масаласини илмий тадқиқот объекти сифатида ўрганиш заруриятини юзага келтиради. Республика тижорат банкларининг капитал базасини барқарорлигини таъминлашда асосий эътиборни илгор хориж тажрибасини таҳлил қилишга қаратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Бунинг сабаби шундаки, хорижий давлатларда, хусусан, тараққий этган мамлакатларда тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини таъминлаш борасида катта тажриба тўпланган.

Адабиётлар таҳлили

Ф.Мишкиннинг хулосасига кўра, банкларнинг депозитлари ва бошқа пасивлари юзасидан берилган Ҳукуматнинг кафолатлари корпоратив қимматли қоғозларга нисбатан татбиқ этилмайди ва улар учун капитал муҳим таъминот вазифасини бажаради. Бироқ, оддий акциялар банклар фаолиятини молиялаштиришнинг нисбатан қиммат шакли бўлганлиги сабабли, банклар, харажатларни қисқартириш мақсадида, қарз инструментларидан кўпроқ фойдаланишга ҳаракат қилишади [2].

Ф.Мишкин бу ерда тижорат банклари капиталини муҳим ҳимоя функциясини эътироф этган ҳолда, уни молиялаштиришнинг қиммат манбаи эканлигини қайд этади.

В.Усоскининг фикрига кўра, тижорат банклари капитал базасининг барқарорлиги капиталнинг етарлигида намоён бўлади: банкнинг балансида рискли активларнинг салмоғи қанчалик юқори бўлса, унинг капитали шунчалик катта бўлиши керак [3].

В.Усоскиннинг ушбу хулосаси Базель қўмитасининг капиталнинг етарлигини аниқлаш методикасига асосланган. Яъни, Базель стандартига кўра, тижорат банклари капиталининг етарлиги регулятив капиталнинг активларни рискка тортилган суммасига нисбати шаклида аниқланади.

О.Лаврушиннинг хулосасига кўра, тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини таъминлашда қуйидагилар муҳим ўрин тутди:

- банк капиталининг миқдорини балансли ва балансдан ташқари операциялар ҳажмининг ўсишини ҳисобга олган ҳолда прогноз қилиш;
- капитал миқдорини банк қабул қиладиган рискларнинг миқдорларини ҳисобга олган ҳолда прогноз қилиш;
- капиталнинг турли элементлари ўртасидаги меъёрий ҳужжатлар билан белгиланган нисбатларга риоя қилиш [4].

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан Б.Бердияровнинг фикрига кўра, тижорат банкларининг тўлов қобилиятини таъминлаш мақсадида регулятив капиталнинг пасивлар ҳажмидаги салмоғини барқарорлигини таъминлаш, соф фойданинг ўсиш суръати билан жами активларнинг ўсиш суръати ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш орқали активлар рентабеллигининг барқарор даражасини таъминлаш зарур [5].

Б.Бердияровнинг ушбу хулосаси республикамиз тижорат банклари пасивларининг умумий ҳажмида капиталнинг салмоғини барқарор эмаслиги, банкларда активларнинг рентабеллигини паст даражада эканлиги каби муаммоларни ҳал қилишга қаратилган.

А.Омоновнинг хулосасига кўра, тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини ошириш учун девальвация захирасини тижорат банкларининг биринчи даражали капитали тарқибидан чиқариб, уни иккинчи даражали капитал таркибига киритиш керак [6].

Фикримизча, А.Омоновнинг ушбу хулосаси девальвация захирасини тижорат банклари учун барқарор молиялаштириш манбаи эмаслиги билан асосланади.

Адабиётлар таҳлили

Ўзбекистон шароитида, яъни иқтисодиётнинг бир шаклдан бошқа бир шаклга ўтиши жараёнида кичик ва ўрта бизнес тараққиёти муҳим аҳамият касб этади. Ҳақиқатдан ҳам бугунги кунда рақобат тушунчасининг кўплаб таърифлари мавжудлигига қарамасдан Ўзбекистонда ҳам бу категорияга илмий таъриф беришга ҳаракат қилинмоқда. Хусусан, иқтисодчи олимлардан Ш.Шодмонов, Р.Алимов, Т.Жўраевлар томонидан тайёрланган «Иқтисодиёт назарияси» ўқув қўлланмасида рақобатга берилган таърифда асосан икки жиҳат: 1) унинг иқтисодий манфаатлар тўқнашувидан иборат эканлиги; 2) юқори фойда ва нафликка эга бўлиш учун кураш илгари сурилади, яъни: рақобат - бозор субъектлари

иқтисодий манфаатларининг тўқнашишидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашни англатади.[3]

Таниқли иқтисодчи олимларимиздан А.Улмасов ва Н.Тўхлиевларнинг «Бозор иқтисодиёти» номли қисқача луғат-маълумотномасида: “рақобат, - мустақил товар ишлаб чиқарувчилар (корхоналар) ўртасида товарларни қулай шароитда ишлаб чиқариш ва яхши фойда келтирадиган нархда, катта ҳажмда сотиш; умуман бозор иқтисодиётида ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кураш деб таъриф берганлар. [4]

Уларга жавобан иқтисодчи-олим Ё.Абдуллаев шундай фикр билдиради: бозор муносабатлари ўтмишдаги «социалистик мусобақани» мутлақо тан олмайди, у ҳақиқий, таъсирчан, рағбатлантирувчи, зркинИлмий мақолани ёритишда Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий соҳалардаги таниқли олимларнинг илмий асарлари, уларнинг мазмун, моҳияти ўрганилиб, мазкур секторни ривожлантиришга оид статистик таҳлил қилинди. Шунингдек, тадқиқот жараёнида мавзуга оид статистик маълумотлар ва назарияларни ўрганишда мантиқий фикрлаш, илмий мушоҳада, тизимли ёндашув, статистик ҳамда қиёсий таҳлил каби усуллари қўлланилган. Мавзунини ёритишда дарсликлар, ўқув қўлланмалар, хорижий адабиётлар, даврий матбуот, илмий-амалий анжуман тўпламлари ва интернет маълумотларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижа

Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари регулятив капиталини шакллантириш ва унинг етарлилигига нисбатан прудециал меъёрлар ўрнатиш Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2015 йил 13 июндаги 14/3-сонли Қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирлиги томонидан 2015 йил 6 июлда 2693-рақам билан рўйхатдан ўтказилган “Тижорат банклари капиталининг монандлигига қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги низомга асосан амалга оширилади [7].

Мазкур Низомга мувофиқ:

- тижорат банкларининг биринчи даражали капитали регулятив капиталнинг 75 фоизидан кам бўлмаслиги лозим;
- иккинчи даражали капитал миқдори биринчи даражали капитал капитал миқдорининг учдан бир қисмидан ошиб кетса, ошган сумма регулятив капитал таркибига киритилмайди;
- биринчи даражали асосий капитал банк регулятив капиталининг 60 фоизидан кам бўлмаслиги керак.

Шуниси аҳамиятлики, Базель қўмитаси томонидан Базель-III стандартининг жорий қилиниши ва унда тижорат банклари капиталининг етарлилигига нисбатан талабларнинг кучайтирилиши банкларнинг капитал базасини

Special issue: "DIGITALIZATION OF FINANCE: NEW TRENDS AND IMPLEMENTATION PRACTICES"

барқарорлигини оширишга хизмат қилади. Хусусан, Базель-III стандартида тижорат банклари капиталининг етарлилига нисбатан талабларни кучайтиришга хизмат қилдиган қуйидаги янги талаблар жорий этилди:

- капиталнинг ҳимоявий консервация буфери жорий қилинди (биринчи даражали капиталга нисбатан 2,5 миқдорида);
- контрциклик буфер жорий этилди (регулятив капиталга нисбатан 2,0 фоизгача);
- биринчи даражали капиталнинг етарлилигига нисбатан минимал талаб амалдаги 4 фоиздан 6 фоизга оширилди [8].

Илғор хориж тажрибасини ўрганиш мақсадида дунёнинг йирик трансмиллий банкларидан бири бўлган Дойчебанкнинг (Германия) регулятив капиталининг даражасига баҳо берамиз (1-жадвал)

1-жадвал

Дойчебанкнинг (Германия) регулятив капитали миқдори ва унинг пасивлар ҳажмидаги салмоғи, фоизда [9]

Кўрсаткичлар	2018й.	2019й.	2020й.	2021й.	2022й.
Регулятив капитал, млрд. евро.	67	64	68	68	62
Регулятив капиталининг пасивлар ҳажмидаги салмоғи, %	4,1	4,0	4,6	5,0	4,8

1-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Дойчебанкнинг регулятив капитали миқдори 2018 йилда 2022 йилга нисбатан сезиларли даражада (7,4%) камайган. Аммо, 2018-2022 йилларда Дойчебанк регулятив капиталининг пасивлар ҳажмидаги салмоғи барқарор даражада бўлган. Бу эса, капиталнинг барқарорлигини таъминлаш нуктаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

1-расмда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Дойчебанкнинг регулятив капитали ҳажмида асосий ўринни уч элемент – қўшилган капитал, тақсимланмаган фойда ва устав капитали эгаллайди. Мазкур элементларнинг регулятив капитал ҳажмидаги улуши, 2022 йилнинг 31 декабрь ҳолатига кўра, 90,3 фоизни ташкил этди.

Энди биз республикамизнинг йирик тижорат банкларидан бири бўлган Асакабанкнинг регулятив капитали даражасига баҳо берамиз (2-жадвал).

2-жадвал

Асакабанкнинг регулятив капитали ва унинг пасивлар ҳажмидаги салмоғи, фоизда [11]

Кўрсаткичлар	2018й.	2019й.	2020й.	2021й.	2022й.
Регулятив капитал, млрд. сўм.	801	915	1023	3083	3168

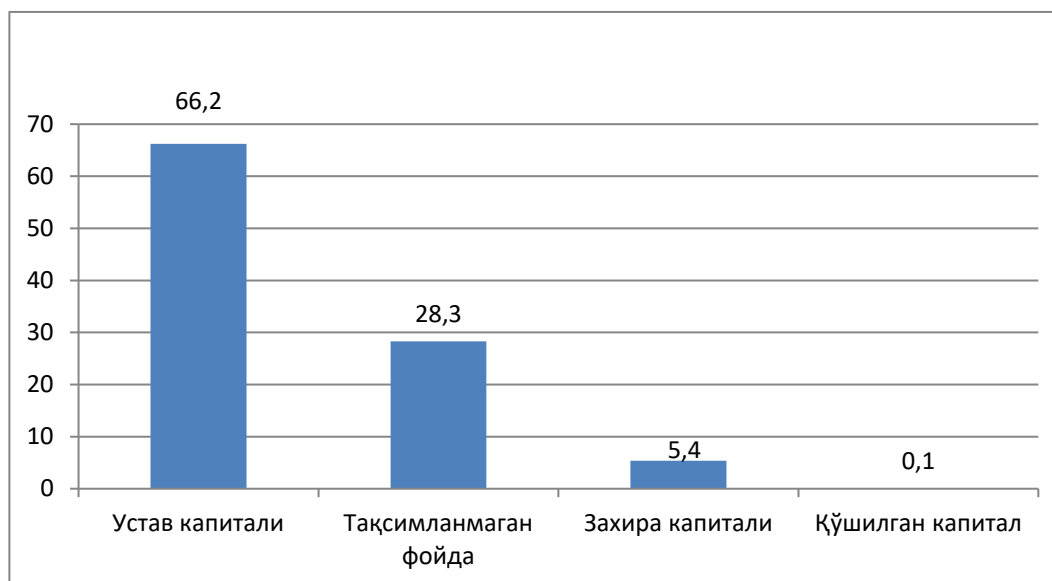
Special issue: "DIGITALIZATION OF FINANCE: NEW TRENDS AND IMPLEMENTATION PRACTICES"

Регулятив капиталнинг пасивлар ҳажмидаги салмоғи, %	14,1	12,4	9,8	12,7	13,8
---	------	------	-----	------	------

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Асакабанк регулятив капиталнинг миқдори 2014-2018 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бунинг устига, 2016-2018 йилларда Асакабанк регулятив капиталнинг пасивлар ҳажмидаги салмоғини ўсиш тенденцияси кузатилган.

Хулоса ва таклифлар

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда давлат маҳаллий бошқарув органларининг роли аҳамиятли бўлгани ҳолда улар кичик бизнес корхоналарини ривожлантиришда ҳам эътибордан четда қолмасликлари лозим. Маҳаллий бошқарув органлари тадбиркорларни ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш бинолари, омбор, шунингдек савдо жойлари билан таъминлаш муаммоларини ҳал этишда етакчиликни ўз зиммасига олиши лозим. Чунки ўз ҳудудида кичик бизнесни жадал ривожланишидан кўпроқ маҳаллий бошқарув органлари манфаатдордирлар ва ўз ҳудудларида жойлашган корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий салоҳиятини, бандлик даражаси тўғрисида оператив ва кенгрок маълумотга эга бўладилар. Бу эса ҳудудлардаги ижтимоий иқтисодий муаммоларни бартараф этишга замин яратади.

2-расм. Асакабанк регулятив капиталнинг таркиби, фойзда (2022 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра) [12].

2-расмда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Асакабанк регулятив капиталнинг умумий ҳажмида нисбатан юқори салмоқни устав капитали ва тақсимланмаган фойда эгаллайди. Қўшилган капитал эса, банк регулятив капиталнинг ҳажмида жуда паст салмоқни эгаллайди. Бу эса, Асакабанк акцияларининг инвестицион жозибадорлигини таъминланмаганлигидан далолат беради. Базель қўмитаси томонидан банк

Special issue: "DIGITALIZATION OF FINANCE: NEW TRENDS AND IMPLEMENTATION PRACTICES"

назоратининг янги стандартида тижорат банклари капиталининг етарлилигига нисбатан талабларнинг кучайтирилганлиги банкларнинг капитал базасини барқарорлигини оширишга хизмат қилади.

Асакабанк регулятив капиталининг таркибида нокумулятив имтиёзли акцияларни сотишдан олинган пул маблағлари ва субординациялашган қарз мажбурятларининг мавжуд эмаслиги унинг капиталини барқарорлигини таъминлаш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

Фикримизча, республикамиз тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини, илғор хориж тажрибасига таянган ҳолда, таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини регулятив капиталининг умумий ҳажмида қўшилган капитал ва нокумулятив капиталнинг салмоғини ошириш орқали таъминлаш мақсадида, биринчидан, инфляция ва девальвациянинг паст ва барқарор суръатларини таъминлаш, банк капиталининг рентабеллик даражасини ошириш йўли билан уларнинг оддий ва имтиёзли акцияларининг инвестицион жозибадорлигини таъминлаш керак; иккинчидан, инвесторларнинг банкларнинг нокумулятив имтиёзли акцияларидан олинадиган даромадларига нисбатан фойда солиғининг пасайтирилган ставкаси қўлланилиши керак; учинчидан, акциядорлар умумий йиғилишига нокумулятив акцияларга дивиденд тўламаслик ҳуқуқини бермаслик лозим.
2. Устав капиталини банклар фаолиятини молиялаштиришнинг нисбатан барқараор манбаи эканлигини ҳисобга олган ҳолда, устав капиталининг регулятив капитал ҳажмидаги салмоғининг пасайишига йўл қўймаслик мақсадида, регулятив капиталнинг ўсиш суръатини устав капиталининг ўсиш суръатидан юқори бўлишига йўл қўймаслик зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги фармонида 1-илова//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766). – 32-б.
2. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. –С. 396.
3. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: ЛЕНАНД, 2019. – С. 97.
4. Лаврушин О.И. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент). – М.: Юрист, 2003. – С. 328.
5. Бердияров Б.Т. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлилиги ва тўлов қобилиятини таъминлаш масалалари. И.ф.д., илм. дар. ол. уч. тақд. эт. дисс. автореф. –

Тошкент, 2020. – Б. 29.

6. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари. И.ф.д. илм. дар. ол. уч. тақд. эт. дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 32 б.